

Література як мистецтво слова. Особливості її сприймання в порівнянні з іншими видами мистецтва

Набуття вмінь глибоко сприймати й розуміти художній твір для студента-філолога виступає як мета його навчання у ВНЗ. Вона трансформується в засіб його професійної діяльності, коли він стане вчителем. Для поєднання цієї мети і засобу майбутньому вчителеві літератури необхідна здатність так організувати навчальний процес у школі, щоб його власний літературно-естетичний розвиток став базою літературно-естетичного розвитку учнів. Так у підготовці вчителя літератури виявляє себе діалектика процесу, особливості якої відображає взаємоперехід мети і засобів.

Першим етапом у названому процесі є розуміння літератури як мистецтва слова.

Мистецтво має давню і велику історію. З незапам'ятних часів дійшли до нас стародавні міфи, легенди, збереглися наскальні малюнки, зроблені стародавньою людиною, які й сьогодні викликають здивування й суперечки фахівців. Що хотів сказати своїм малюнком далекий від наших днів автор, зображаючи пораненого бізона? На це питання однозначної відповіді знайти так і не вдалося.

Коли вимовляють слово „мистецтво”, мають на увазі цілий великий світ художньої творчості, що об'єднує і літературу, і живопис, і музику, і архітектуру, і скульптуру тощо. Об'єднує їх в одне ціле особлива здатність людини творити, відтворювати „сприйнятий нею світ” [87, с. 123]. Ця здатність збереглася в самій назві мистецтва: по-білоруськи „мистецтво” звучить як „мастацтво” – від слова мастак – той, хто вміє щось дуже добре робити; по-російськи „искусство” має той же корінь, що й „искусный” – умілий, той, хто добре знає свою справу; по-німецьки kunst так само має спільний корінь із kunstvoll – умілий та зі словом künstlich –

штучний. Звідси спорідненість із словом *sztuka* – мистецтво (польське) тощо. Існування мистецтва має такі ж давні витoki й нерозривно пов'язане з усією історією існування *homo sapiens* – людини розумної.

Важко перерахувати ті тисячі дискусій, які були присвячені проблемам природи мистецтва, його функціям, зв'язкам із наукою, із людським пізнанням взагалі. Були спроби заборонити мистецтво, але пуритани, що наклали цю заборону, „не змогли вбити його ні в Англії, ні в північно-американських провінціях. У всі часи талановиті молоді люди масами йшли в мистецтво, прирікаючи себе на неймовірно тяжку працю, яка в дев'яносто дев'яти випадках зі ста не приносила ні слави, ні багатства, ні навіть внутрішньої свідомості успіху. Але вони йшли неухильно, як іде риба – через пороги, через усі перешкоди – нереститись у дельтах рік, гинучи масами на шляху, щоб лише виконати закладений природою високий обов'язок.

Мабуть, потрібно визнати як „феноменологічний факт” те, що чомусь без мистецтва, без потреби в мистецтві людство не могло б вижити й існувати, як воно не могло б вижити й існувати без пристрасті пізнання, без інстинкту творення, без кохання між чоловіком і жінкою, без материнської любові” [91, с. 94].

Художню творчість частина авторів розглядає крізь призму її співвідношення з пізнавальною діяльністю. Вже у вченні Аристотеля про „мімезис” (наслідування мистецтвом дійсності) звучить визнання за художньою творчістю певної пізнавальної ролі, а думка про єдність краси та істини, мистецтва і науки є провідною в естетичних концепціях гуманістів епохи Відродження [47]. Дані питання про природу мистецтва були предметом дослідження Дідро, Лессінга, Гете, Гегеля, Ніцше [12]. Завжди велику увагу цій проблемі приділяли психологи й критики.

Мистецтво як форма пізнання дійсності розглядається в роботах мистецтвознавців та філософів 50-80 років минулого століття [12; 40; 62], зокрема в

дослідженнях В. П. Крутоуса, І. А. Савранського, І. Б. Астахова, М. Ф. Овсянникова, А. К. Дрьомова та багатьох інших [97].

Проте роль мистецтва не обмежується когнітивною функцією, воно – засіб спілкування, формування цілісної особистості, її творчого духу й ціннісних орієнтацій; крім того, воно має гедонічну функцію, бо приносить людині задоволення; воно робить особистість духовно просвітленою, діючи на „найпотаємніше й індивідуальне світовідношення особистості” [9, с. 136].

Іншими словами, мистецтво – форма духовної активності людини, тому й супроводжує її на всіх етапах розвитку, починаючи з часу її перетворення з істоти біологічної на істоту духовну. Саме з цього погляду варто розглядати й згадані вище наскальні малюнки, і найдавніші прикраси, знайдені під час розкопок, і давні, грубо обтесані камені, що символізували фігуру людини.

Це вже було мистецтво, відображення духовних прагнень людини, які перевершували її потреби не лише як істоти біологічної – вони свідчили про нові інтереси: зрозуміти таїну світу й людини в ньому, усвідомити себе, виразити захоплення красою світу і втілити свою здатність до творчості в камені, глині, бронзі, у словах пісні, у замовляннях і міфах.

Різноманітність видів мистецтва виступає як свідчення різноманітності форм, у яких стало можливим вираження людської духовності. Твір мистецтва може виступати у вигляді матеріального предмета – скульптурної фігурки, картини, будинку, якими милюємося при зоровому сприйманні. В іншому випадку твір мистецтва розкривається перед нами в часовому плані: під час слухання музики, читання вірша, оповідання або повісті. Якщо в першому з названих нами прикладів сприймання твору відбувається одномоментно, то в другому – характеризується поступовістю проникнення в духовний смисл, який несуть події, деталі, ситуації та образи твору літератури,

музичні образи тощо.

Необхідно зазначити, що є і поєднання зорового та слухового сприймання творів мистецтва: коли ми переглядаємо виставу, кінофільм, дивимося й слухаємо оперу.

Попри різноманітність мистецьких форм і способів їх сприймання спільним для названих видів мистецтва є художній образ. Тому його й називають фундаментальною категорією естетики. (зауважимо, що саме мистецтво інколи визначають як мислення в образах [5, с. 5-66]).

Саме в образі як явищі мистецтва, що є своєрідним аналогом життя і водночас особливим способом його освоєння, низка дослідників убачає сутність естетичного підходу до дійсності. Тому образ розглядається як феномен, який у сукупності своїх якостей і проявів практично не піддається формалізації. Він майже недоступний розчленуванню, перед ним безсила вдавана могутність формул і викладок, що, звичайно, варто розуміти не як непізнаваність мистецтва науковими засобами, а як невичерпність і нескінченність мистецтва, що певною мірою близькі до багатства й невичерпності самого життя.

Тому й має право на існування парадокс, висловлений відомим дослідником: “Образ знає більше, ніж його творець, і кожне нове покоління відкриває в ньому нові й нові змістовні глибини” [22, с. 9].

Ведучи мову про різні види мистецтва, потрібно підкреслити, що кожен із них має свою, притаманну лише йому систему засобів, за допомогою яких він втілює духовні сутності, важливі для людини.

Проте є й те спільне, що об’єднує різні види мистецтва. Воно полягає в характерній для мистецтва здатності виражати почуття і прагнення людини в системі своїх образів. Останні можуть виступати у формі самого життя людей, життєвих обставин та ситуацій, пейзажів та інтер’єрів, де існують герої творів, або мати узагальнено-умовний характер.

Отже, образ виступає в мистецтві як відображення певної духовної сутності, що є досить важливою цінністю для людини. Його можна розуміти як уособлення певних людських мрій, прагнень, поривань, надій.

Таким чином, якщо в образі уособлені певні духовні реальності, важливі для людини сутності, то вони також можуть бути предметом вираження образів у різних видах мистецтва, пробудять інтерес інших митців. Наприклад, велич Софіївського собору надихала Павла Загребельного написати роман „Диво”, а у відомому творі Олеся Гончара привертає увагу той факт, що навіть люди, байдужі до собору, коли над ним нависла загроза, відчули, що це – частина їхнього життя, зрозуміли його духовну цінність. Отже, специфіка мистецтва і в тому, що воно впливає на людину, викликаючи співпереживання.

Щоб доказово розглянути спільні й відмінні риси притаманні різним видам мистецтва, можна зупинитись на такому прикладі: одна з найвідоміших сцен „Іліади” Гомера – прощання Гектора зі своєю дружиною Андромахою, яка прикипіла до нього й просить, плачучи, щоб він залишився на вежі. Зворушений і схвильований прощанням, Гектор відчуває, що Троя упаде, і йому особливо боляче від того, що його дружина стане рабинею. І він – воїн, захисник Трої – заспокоює дружину і, цілуючи дитину, молить богів, щоб син виріс гідною людиною, а сам іде до бою.

Зміст сцени, створеної генієм Гомера, сповнений людяності особливої глибини. Трагізм людської долі, відображений у поемі, нікого не залишає байдужим. Це прощання знайшло відображення в картині художника – сина українського селянина – А. Лосенка, якого називали ломоносовим російського живопису. На його картині „Прощання Гектора з Андромахою” Гектор однією рукою „ніжно торкається до сина, а другу патетично простер до неба” [73, с. 24].

Таким чином те, що письменник зображує з

допомогою слів, художник передає іншими засобами: фарба на картині перестає сприйматися як фарба – у єдності кольорових співвідношень вона перетворюється на колір і вираз облич, очей, застиглому моменту руху – все говорить про людську трагедію, гіркоту прощання, біль і муку Андромахи й прагнення Гектора затамувати свої почуття, щоб перед дружиною й сином здаватися впевненим і непохитним. Так момент прощання, відображений Гомером, втілюється на картині, яка постає перед нами, мов навіки застигла мить болю, трагедії й людського відчаю від усвідомлення невідворотності біди. Недаремно саме цю картину А. Лосенка, після завершення якої він незабаром помер, вважали і заповітом художника.

В автоілюстрації Т. Шевченка до поеми „Слепая”, у картині, яку поет назвав „Сліпа з дочкою”, ми бачимо, як ніжно й дбайливо сліпа мати голубить дочку й береже її сон. Те, що зобразив Т. Шевченко-поет у поемі з допомогою художнього слова, Шевченко-художник на картині передає засобами живопису. І ми бачимо спільне в обох випадках мистецтва: материнська тривога і любов передані по-своєму різними художніми засобами. Тривожна й чутливо застигла ліва рука матері на спині дівчини, сліпі очі заплющені, а вся фігура передає напруженість, із якою мати чутливо прислухається до кожного звуку. Тож і можна під ілюстрацією підписати слова поеми:

*Оксана спит, а мати слепая,
Уньло-тихо напевая,
И каждый шорох сторожит,
И если ветер, пролетая,
Упавший лист пошевелит,
Она немеет, и дрожит,
И робко к сердцу прижимает
Своё единое дитя,
Свою единую отраду... [97, с. 156].*

Кажуть, кожна епоха має свої казки, своїх

Гулливерів і своїх злих чаклунів, які відображені в мистецтві. Був у слов'ян у давнину бог сонця – Дажбог, про якого в „Слові о полку Ігоревім” сказано: *„Невесела, браття, година настала, силу онука Дажбога пустинний степ поглинує”* [70, с. 51].

Був бог оживаючої природи Ярило (Яр), але була й богиня зла і ворожнечі Мара (Мора, Моруха), були Кіщій Безсмертний і Кікімора тощо [70, с. 86]. Їхні образи відтворені в численних міфах, легендах, малюнках художників.

Таким чином, образи живопису сприймаються одномоментно, тобто можуть бути охоплені одним поглядом, а вироблення уявлення про літературний образ відбувається в часовому розгортанні подій, що складають сюжет твору і осмислюються в процесі його читання. У цьому сенсі є певна спільність між літературою та музикою, розуміння якої приходить до слухача також у часовій послідовності звукових образів.

Свого часу відмінності між живописом і поезією розглядалися з погляду їх зображувальних можливостей; підкреслювалося, що поезія зображує не самі предмети чи явища, а їхній вплив на думки й почуття читача. Проте у своєму поєднанні вони досягають особливої духовної сили впливу на людину.

Так, коли почалася Друга світова війна, нашу країну облетіла пісня „Вставай, страна огромная” і картина – „Мати-вітчизна кличе” („Родина-мать зовёт”), які передавали тривогу й заклик до бою, віру в перемогу над ворогом різними засобами: поетичним словом, звучанням закличної й схвильованої мелодії, виразністю малюнка-заклику.

Кожен із видів мистецтва створює художній образ своїми засобами, а сам образ у кожному випадку має особливості, що є спільними для всіх видів мистецтва: він зображує конкретну подію, людину, факт, ситуацію. І в цій конкретності виражається узагальнююча загальнолюдська сутність. Так виражена людська скорбота й тривога в ситуації прощання Гектора з

Андромахою, глибина і велич материнської любові в поемі Т. Г. Шевченка і в його ілюстрації до цієї поеми, у словах і мелодії пісні, у плакаті, що об'єднували почуття й волю наших людей у трагічний момент найжорстокішої за всю людську історію війни.

Ця спільна образна закономірність – виражати узагальнення через конкретне – є одним із чудових засобів розвитку образного мислення учнів і водночас показником сформованості такого мислення й здатності художнього сприймання. Тому так важливо використовувати різні види мистецтва під час вивчення літератури.

Наприклад, вивчення уривка з твору М. Коцюбинського „Ранок у лісі” в п'ятому класі, на думку Є. Пасічника, доцільно поєднати з коротким аналізом картини, що зображує пробудження лісу, прослуховуванням відповідної музики. Це допоможе учням глибше сприйняти красу опису літнього ранку, зрозуміти, що таке пейзаж, особливості часової послідовності в описі природи, передавати голосом „думки і почуття, що пронизують твір” [69, с. 157].

Так само під час вивчення вірша В. Сосюри „Весна” використовуються картини М. Ткаченка „Весна” та С. Васильківського „Бездоріжжя”. Загалом зауважимо, що використання різних видів мистецтва в процесі вивчення літератури стало одним із загальноновизнаних методичних прийомів, який допомагає краще сприйняти глибинний смисл образів літератури.

Тому, досліджуючи проблему сприймання художнього твору учнями в процесі його читання, Є. А. Пасічник робить висновок про те, що „спілкування з твором може бути тільки тоді успішним, коли активізується життєвий досвід учня, творча уява, емоційна образна пам'ять. Чим глибше проникає читач у художні образи, тим глибше можуть бути й образні узагальнення” [69, с. 53].

Наведені приклади показують, що зображення природи на полотнах живопису і в творах літератури

має спільну ознаку – воно опосередковане людським ставленням до неї, ставленням, у якому відображається людська духовність. Саме в цій духовності людини виявляються ті внутрішні орієнтири, які визначають її розуміння щастя і нещастя, формують почуття натхнення і відчаю, схвалення певних вчинків і осуд інших.

Тому в художньому зображенні природи методист навчає учнів бачити єдність суб'єкта й об'єкта. А художній образ саме тому і є діалектичною єдністю духовного й матеріального, зображення й вираження.

Саме в неповторній специфіці художньої інформації мистецтва і її передачі дослідники й відкривають докорінну відмінність вивчення мистецтва, а значить, і літератури як одного з його видів, від вивчення основ наук у школі.

Важливим чинником формування художнього сприймання творів літератури є загальний естетичний розвиток особистості, розуміння нею особливостей образної мови різних видів мистецтва. Це стосується як студентів філологічних факультетів – майбутніх учителів літератури, так і учнів, яких ці вчителі будуть навчати.

Отже, позиція методистів, що розумно поєднують вивчення літературного твору з розглядом картин живопису, із використанням музичних творів, переглядом театральних вистав, проведенням екскурсій до музеїв тощо, мотивується прагненням забезпечити розуміння тієї єдності зображення й вираження, у якій виявляє себе найважливіша ознака художнього образу як естетичного феномену.

Український народ зробив вагомий внесок у скарбницю художніх цінностей людства, починаючи від давніх часів і до сьогодення. У школі ж вивчається лише систематичний курс літератури, а тому ознайомлення з іншими видами мистецтва українського народу диктується самою логікою естетичного збагачення учнів [28].

Цим забезпечується й поглиблюється розуміння

художнього образу як самостійної індивідуалізованої реальності, що породжується діяльністю та уявою конкретної людини-творця, і мистецтва взагалі: „За Аристотелем та Фоною Аквінським, мистецтво є певна потенція до створення тих предметів, „які мають бути створеними”. Мистецький образ – це відображена у своїй неповторній природі сутність. Певне самостійне буття, узагальнена ідея, матеріалізований смисл”.

“У мистецькому образі поєднуються всі рівні існування сутнього: і природний, і матеріальний, і духовно-смісловий, і індивідуально-психологічний, і культурно-історичний. Мистецький образ – це відтворена на найвищому рівні людського духу реальність, що „перетинає” межі власного існування у часі, просторі, дусі. Це найвища форма відображення індивідуальної природи людського „я” у його трансцендентній сутності” [51, с. 273].

Сам задум порівняння видів мистецтва передбачав лише одну мету: розкрити ту найважливішу суть, яка характерна для художнього мислення й мислення наукового, логічного для того, щоб далі можна було зробити висновок про особливості образної мови різних видів мистецтва, зокрема такого феномена, як література.

На основі цього можна зробити певні узагальнення про літературу як мистецтво слова й особливості її сприймання у порівнянні із сприйманням інших видів мистецтва. У процесі цього, мабуть, потрібно починати з традиційного: література – це мистецтво слова. Але чомусь ніхто не називає скульптуру мистецтвом каменю чи дерева, а музику – мистецтвом звуку... Пояснення цьому може бути лише одне: поза мистецьким твором камінь чи дерево, фарба чи звук – просто предмет природи або її певне явище, у якому духовна інформація відсутня. У цьому сенсі їх ніяк не можна порівняти зі словом, що й за межами художнього твору відіграє особливу суспільну роль: воно є засобом людського спілкування.

Крім того, художник, скульптор не створюють фарби, глини чи каменю, а письменник створює – у тому розумінні, яке ми вкладаємо в це поняття, користуючись виразами „слово має Іванченко”, „слово має Петренко” тощо. Іншими словами, у цьому випадку слово варто розуміти в значенні „виступ”, „промова”, „мовлення”, „твір”, „говоріння” – те, що російською мовою звучить як „речь”. Проте користування мовленням у життєво-побутовому плані доступне всім, хто володіє відповідною мовою, тоді як письменник створює мовлення особливе. Воно відрізняється від мовлення побутового, відходить від свого побутового двійника, стає феноменом художнім і має естетичну природу. Завдяки цьому саме „слово” нерідко виступає як елемент назви художнього твору. Такими є „Слово о полку Ігоревім”, слово „О законі і благодаті”, „Слово о погибели Руської землі” та деякі інші. До того ж у художньому контексті слово стає носієм нового смислу, якого в нього немає в мовленні побутовому. Природжене значення слова збагачує його, перетворює в образ, коли звичний його зміст стає формою по відношенню до того смислу, який воно виражає в тексті твору:

*Зажурилась Україна,
Похилилось жито...*

„Похилене жито” несе не простий побутовий зміст, а виступає як вираз тяжкої біди, що спіткала рідну землю в роки ворожої навали.

Таке збагачення слова особливо помітне в прислів'ях та приказках, узагальнюючий смисл яких виражає життєві спостереження й духовний досвід народу: „дорога ложка до обіду”; „своя хата – своя правда”; „не знаючи броду, не лізь у воду” тощо.

Важливою особливістю літератури як мистецтва слова є і сам характер використання засобів, із яких створюється образ у кожному з видів мистецтва. Художні образи в музиці створюються самим характером, послідовністю звучання та силою звуку.

Скульптор вирізає свої образи з каменю чи з дерева, виліплює з глини, а художник малює їх за допомогою фарби чи олівця. І в кожному випадку сам камінь, дерево чи глина, фарба або тон олівця стають матеріалом образу. А художній образ у літературі створюється не самим звучанням слова, коли воно вимовляється, не його виглядом, коли воно написано або надруковане, а його змістом і тим збагаченим смислом, якого воно набирає в літературному творі. Це значить, що формою, будівельним матеріалом у літературі виступає не просто слово, а зміст слова і мовлення. Тому осягнення літературного образу потребує не безпосереднього чуттєвого сприймання слова (зорового, як при розгляданні картини, чи слухового, як при зустрічі з музикою), а сприймання інтелектуального. У зв'язку з цим можна сказати, що ті спроби, які мали і нерідко мають місце в літературі й тепер, коли окремі автори розміщують слова твору у вигляді квітки, очей, брів і губ, – не враховують особливостей літератури як мистецтва слова й фактично не здатні збагатити твір. Не витримують критики й спроби виводити зміст віршованого тексту з характеру й повторюваності в ньому окремих звуків. Не заперечуючи певної ролі звукових повторів, Л. С. Виготський підкреслює, що “звуки самі по собі ніякої емоційної виразності не мають, і з аналізу властивостей самих лише звуків ми ніколи не зможемо вивести законів їх впливу на нас. Звуки стають виразними, якщо цьому сприяє вірш і його зміст... Вульгарні спроби визначити емоційні властивості звуків не мають під собою ніякого ґрунту” [20, с. 65].

Потрібно наголосити, що характерною особливістю художнього твору є його винятково глибока смислова наповненість, збагаченість слова в контексті цілого. Іншими словами, літературний твір, як правило, є певною художньою цілістю, підпорядкованою вираженню того змісту, який називають другим планом, підтекстом, який і є метою художнього мовлення автора.

Тому мають рацію автори, які підкреслюють необхідність розуміння прирощеного значення в художньому слові, тобто другого плану, того факту, коли один зміст, виражений у слові, стає формою вираження іншого змісту, що окремого словесного вираження не має [13, с. 390]. „Звичайно, – підкреслюється в одній методичній роботі, – книгу можна читати просто як друкований текст, для цього лише треба знати грамоту... Але книгу можна читати і як художній твір, для цього необхідно розуміти мову мистецтва, мову образів, вдумуватися в них, бо художній твір не вичерпується логічно завершеними інтерпретаціями” [42, с. 26].

Багато років живе своїм літературним життям твір „Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Тисячі людей знайомі з трагедією його головного героя, з тією бідною, яку він приніс своїм близьким. Але образ Чіпки, пропашої людської сили, що втілена в ньому глибше й глибше, осмислюють все нові покоління наших співгромадян. І складна, неоднозначна сутність, яку він уособлює, продовжує своє самостійне буття як духовна реальність, як матеріалізований смисл, що може й сьогодні проявлятися в долі окремої людини, якщо вона неправильно обере свій шлях для досягнення навіть справедливої й гуманної мети. У цьому велика сила правди людського буття, відкритої письменником. У невичерпності художнього образу криється й причина нових інтерпретацій твору Панаса Мирного.

Сприйняти художній образ – плід фантазії автора (незалежно від того, відомі чи невідомі його реальні прототипи) – значить осмислити і сприйняти важливі сутності людського життя. І хоча літературні образи існують тільки в уявленнях і думках, у духовному світі людини, художній образ відкриває й несе у світ реальність духовну, правду всього людського буття.

В образах літератури знаходить відображення обманута довірливість як причина людської трагедії („Катерина” Т. Г. Шевченка); правду духовного буття можуть виражати й нереальні за своїм задумом образи,

що розкривають глибокі сутності людських прагнень і доль (Мавка в „Лісові пісні” Лесі Українки); правду людської надії й трагедії здатні виражати й цілком правдоподібні образи, які називають реальними (Андрій і його брати із „Саду Гетсиманського” І. Багряного, Соломія й Остап із повісті „Дорогою ціною” М. Коцюбинського тощо). Але спільним для всіх вищезгаданих образів, умовних чи реальних, є те, що вони вже самі по собі – це духовна реальність. Усі вони розкривають і несуть у світ правду, яку можна сприйняти і зрозуміти лише тоді, коли учень буде сприймати образ у єдності його емоційного й інтелектуального компонентів, коли до нього прийде розуміння образу як носія високих узагальнених сутностей. А глибина й значимість саме літературних образів визначається значимістю проблем, що в них втілені. Це може бути правда людських почуттів („Так ніхто не кохав” В. Сосюри), осмислення життєвих ситуацій у складних суперечностях долі (Маланка і Андрій Волик із „Fata morgana” М. Коцюбинського), невідворотність розплати за неправильний вибір (Чіпка Варениченко із „Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного) тощо.

Варто зауважити, що, крім наведених вище прикладів, що за час суверенного існування нашої держави в Україні багато зроблено для вдосконалення літературної освіти, відкрилися широкі можливості повернутися до власних витоків, до переосмислення минулого – далекого і не дуже, переоцінки не лише ідеалів суспільних, а й духовних, глибокого усвідомлення літературно-мистецьких надбань. Останнім часом з’являється все більше можливостей для повернення із літературного забуття багатьох імен, постає можливість побачити цей процес поглиблено, в усій можливій сьогодні повноті. Нині програмою передбачено вивчення цілої низки творів, у яких відображаються складні життєві колізії, трагічні моменти долі людини в часи нашої недалекої історії, переживання й розуміння

яких потребує високого розвитку літературного сприймання й виступає як важливий засіб морально-естетичного збагачення і громадянського змушніння: „Я (Романтика)” Миколи Хвильового, його есе „Мати”, новели „Кіт у чоботях”, „Солонський яр”; „Жовтий князь” Василя Барки; роман Уласа Самчука „Марія”; поезія Василя Стуса, Ліни Костенко і твори багатьох інших відомих і маловідомих авторів.

Продовжуючи співставлення особливостей образів художньої літератури та інших видів мистецтв, необхідно звернути увагу на те, що твір мистецтва діє безпосередньо своїми засобами, говорить характерною для нього мовою. Картина художника діє образом відтвореного ним світу, і колір, освітленість, розміщення деталей і фігур – все це є тими засобами, які сприймаються у своїй сукупності одномоментно, виражаючи задум митця, і, отже, сприймання картини є її пізнання [15].

Тому не можна не погодитися з думкою, яка так сподобалась відомому фахівцеві в галузі естетичного сприймання П. М. Якобсону: „Навряд чи ви зможете оцінити твори живопису, якщо будете дивитися на них у темних окулярах. „Темні окуляри”, образно кажучи, – це і є незнання мови живопису” [98, с. 70].

Необхідне знання і мови живопису, і мови музики, і мови інших видів мистецтва. Так, справді, слухати серйозну музику непідготовленим – це те саме, що читати великий роман по складах [98].

Таке читання „по складах”, мабуть, проявляє себе й тоді, коли літературний текст сприймається лише як констатація певних фактів, без проникнення в той смисл, який народжується в художній цілості твору. Візьмемо, наприклад, прислів'я: *нове ситечко на кілочку висить*. Можна уявити і ситечко, і кілочок, і як воно висить. Більше того, уявити його новеньким, біленьким, чистим. Але нічого художнього тут не буде – проста констатація факту – і все. Можна вслухатись у звучання прислів'я, порахувати звуки, проспівати голосні о-е-и-е-о-

а-о-о-у-и-и... – і нічого не одержати.

Але в інтелектуальному сприйнятті того смислу, який виступає як внутрішня сутність повідомлення, вираженого граматично оформленим змістом речення, відкривається та глибина, яка свідчить, що ми сприйняли, відкрили для себе літературно-художню перлину народної мудрості, якою і є прислів'я. Недаремно ж їх вивчають у курсі літератури, бо як маленькі тексти, вони віддзеркалюють у собі сутність творів великої літератури, як краплинка води – океан.

Увага до піднесення рівня літературної освіти, що спостерігається упродовж останніх років, покликала до життя науку про особливості літератури, характеру її образів, осягнення яких потребує не тільки чуттєвого сприйняття, а й розумового осмислення [49]; поєднання в навчальному процесі естетичного та операційного принципів [19]; взаємозв'язку естетичної насолоди й осмислення [29]; ролі літератури у формуванні національного духу, характеру свідомості [55]; навчально-технологічної концепції літературного аналізу [81]; літературної творчості і сприймання літератури учнями [8].

Загалом літературно-естетичний розвиток учнів розглядається у сучасних студіях не тільки як мета формування певних умінь учнів і студентів-філологів, а й як умова, завдяки якій здійснюється збагачення їх знаннями, прилучення до духовних надбань літератури, моральне і громадянське становлення молоді людини.

Ця думка знаходить підтвердження і в методичних роботах, присвячених викладанню української літератури за кордоном, де її художні образи розглядають як засіб формування любові до далекого рідного краю, який допомагає створити власне відношення до України та українства [34, с. 67].

Завершуючи зіставлення літератури як мистецтва слова з іншими видами мистецтва, необхідно зазначити, що сприймання твору художньої літератури не може бути обмежене усвідомленням лише його

інформативного змісту, а потребує емоційного переживання, поглиблених роздумів, що розкривають прихований образний смисл художнього цілого.